

Schweitzer Gábor¹

„Ha ez a háború kitör, akkor vége Európában a kultúrának” – Ágoston Péter jogászprofesszor első világháborús naplójegyzetei

Az alábbiakban Ágoston Péternek (Zsombolya, 1874 – Párizs, 1925), a nagyváradai királyi katolikus jogakadémia professzorának, a szabadkőművesség és a szociáldemokrácia elkötelezett hívének az első világháború négy esztendeje alatt – 1914. június 28-a és 1918. október 4-e között – vezetett naplóját szeretném bemutatni, a világháborúnak a kultúrára gyakorolt hatására utaló feljegyzésekre is figyelemmel. Ágoston Péter naplói két közgyűjteményben lelhetők fel: az MTA Könyvtára Kézirattára őrzi az 1914. június 28-a és 1915. január 19-e, valamint az 1915. december 21-e és 1917. február 1-je közötti feljegyzéseket,² míg a Politikai-történelmi Intézet Levéltárába kerültek az 1915. január 22-e és 1915. december 20-a, valamint az 1917. február 1-je és 1918. október 4-e közötti naplófeljegyzések.³

A napló bemutatása előtt azonban röviden tekintsük át a naplóíró életútjának legfontosabb állomásait.⁴ Ágoston Péter a Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán folytatta felsőfokú tanulmányait. Rövid ideig tartó bírósági joggyakorlat után 1901-ben nevezték ki a Nagyváradai Királyi Jogakadémián a magyar és osztrák bányajog és magánjog tanárává. A kultuszminisztérium 1904-ben erősítette meg a Kolozsvári Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán a magyar magánjog témakörében szerzett egyetemi magántanári címét. Az oktatói és tudományos tevékenység kibontakozása mellett – szociáldemokrata politikusként és a szabadkőműves mozgalom egyik vezetőjeként – a nagyváradai közélet aktív részesévé vált. A 20. század első éveitől szoros kapcsolatba került a polgári radikális mozgalommal, valamint a mozgalom szellemi hátterét biztosító Társadalomtudományi Társasággal. Utóbb kezdeményezésére alapították meg a Társadalomtudományi Társaság nagyváradai szervezetét. Az őszirózsás forradalom időszakában a nagyváradai Nemzeti Tanács elnökeként, majd Nagyvárad és Bihar vármegye főispáni teendőkkel megbízott kormánybiztosaként

¹ Habilitált egyetemi docens, Nemzeti Köszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Alkotmányjogi és Összehasonlító Közjogi Tanszék; tudományos főmunkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet. Kapcsolat: schweitzer.gabor@uni-nke.hu.

² Ágoston Péter naplófeljegyzései az első világháború idejéből. MTA Könyvtára Kézirattára, Ms 5060/1-2. A továbbiakban Ágoston: Napló/MTA.

³ Ágoston Péter háborús naplója. Politikai-történelmi Intézet Levéltára, VI. 689. 4. A továbbiakban Ágoston: Napló/PTI.

⁴ Az életúthoz lásd: Kupán Árpád: Változatos életpálya a viharos változások korában. Ágoston Péter élete 1–2. *Várad*, 6. (2007), 9., 10; továbbá Ormos Mária: *A katedrától a halálsorig. Ágoston Péter 1874–1925*. Budapest, Napvilág, 2011

működött. A Berinkey-kormány idején – 1919 februárja és márciusa között – a belügy-minisztérium államtitkáráként tevékenykedett. Időközben, 1919 januárjában, a kultusz-miniszter a magánjog nyilvános rendes tanárává nevezte ki a budapesti tudományegyetem jog- és államtudományi karán.

A Tanácsköztársaság időszakában előbb külügyi népbiztoshelyettesként (1919. március 21. – 1919. április 3.), majd a külügyi népbiztosok egyikeként (1919. április 3. – 1919. június 24.), utóbb igazságügyi népbiztosként (1919. június 24. – 1919. augusztus 1.), illetve 1919 nyarán rövid ideig bécsi követként is tevékenykedett. A tanácskormány 1919. augusztus 1-jei bukását követően a hat napig hatalmon lévő Peidl-kormány ideiglenes igazságügy-miniszteri tisztségét töltötte be. A tanácsköztársasági időszak exponált politikusaként Ágoston Pétert 1919 novemberében tartóztatták le, majd az úgynevezett népbiztosperben⁵ 1920 decemberében halálra ítélték, ám fogolycseré révén 1922-ben Szovjet-Oroszországba került. Életének utolsó, betegségektől terhes éveit Moszkvában, Londonban, illetve Párizsban töltötte. A francia fővárosban hunyt el, nyughelye a Père-Lachaise temetőben van.

Ágoston Péter első világháborús naplófeljegyzéseinek egyik jellemzője, hogy az 1917 késő ősztől 1918 kora őszeig tartó – megszakításokkal tűzdelt – olaszországi frontszolgálatról eltekintve Ágoston Péter többnyire a hátszágban rögzítette a világháborúval összefüggő észrevételeit. Arra nézve, hogy miért is tartotta szükségesnek a dokumentálást, az alábbi naplóbejegyzés adhatja meg a választ. „Egy éve szakadatlanul egymásra torlódo események kényszerítenek e napló írására, és minden nap összevissza, amint az események, gondolatok jönnek, rovom a betűket. Rendszer nincs ezekben a feljegyzésekben, amint az életben sincs. Úgy teszem megjegyzéseimet, amint élem vetődik, amint az ember meghittjeinek és ezek előtt tenni szokta.”⁶

A megörökítésre érdemesített hírekről a naplóíró javarészét a sajtóból értesült, amelyre természetesen rávetődött a háborús cenzúra árnyéka. Ágoston Péter a hazai lapok közül leggyakrabban a *Népszava*, a *Világ*, valamint *Az Est* írásaira hivatkozott, de a naplóíró német nyelvű újságokat, miként a *Berliner Tageblatt*ot, avagy a *Züricher Zeitung*ot is átlapozta. A harmadik háborús esztendőttől, 1917-től Ágoston Péter gyakorta utalt a *Le Matin*, a *Daily Mail*, valamint a *Corriera della Sera* hozzá eljutó híreire is. Értesülései gyakorta származtak frontról hazatérő katonáktól, valamint budapesti és nagyváradi ismerősöktől, de hazai utazásai során rokonok és alkalmi ismerősök révén is tájékozódott. A németországi utazások idején készült naplófeljegyzések pedig a sajtóban megjelenő úti leveleit egészítették ki. Egy-egy értesülés kapcsán gyakorta olvashatjuk a naplóban azt a fordulatot, miszerint ezt vagy azt „beszéli az emberek”, „a nagyközönségnek az a véleménye”, avagy „mindenki mondja” – azaz nem tudni pontosan, hogy ki vagy mi alapján, de általánosnak tekintett véleményeket is feljegyzett.

⁵ Fontos adalékot nyújt Ágoston Péter peréhez Takács Péter forrásközlése. Takács Péter: „Most már nincs magánjog, nincs közjog, szüntessék be az előadásokat”. Szladits Károly tanúvallomása a népbiztosok perében (1920). *Jogtörténeti Szemle*, [20.] (2018), 3–4. 97–104.

⁶ Ágoston: Napló/PTI. 1915. június 28-i bejegyzés.

A naplóbejegyzések egyaránt foglalkoztak a fronteseményekkel, valamint a legfontosabbnak tartott kül- és belpolitikai fejleményekkel. A naplóíró természetesen latolgatta a háborús eseményeket – a központi hatalmak veresége aligha tűnt kétségesnek a számára –, illetve fontolgatta a háború várható következményeit. A következmények között már igen korán számolt a forradalom lehetőségével, valamint a Habsburg Birodalom romjain nemzeti alapon szerveződő államok kialakulásával. Ágoston Péter ugyanis meg volt győződve arról, hogy a Habsburg Birodalom a régi szerkezeti formájában nem maradhat fenn a világháború után. Magyarország eljövendő kormányzatát vizionáló véleménye az idő múlásával szintén radikalizálódott: 1917 júliusában, az Eszterházy-kormány hivatalba lépése után egyenesen azt jegyezte fel naplójába, hogy ezen az országon egy új kormány nem változtathat, mert a változtatásra csakis egy új rendszer képes, „amelyet azonban grófok nem csinálhatnak meg”.⁷

A naplóíró figyelemmel kísérte a hazai és a nemzetközi szocialista mozgalom híreit, valamint a nemzetiségi kérdés alakulását is. A feljegyzések gyakorta érintették az egyre elviselhetetlenebbé váló hétköznapi élet – háborús drágaság, nélkülözés és nyomor – kérdéseit, valamint a mindezekkel szorosan összefüggő visszaélésekkel – árdrágítással, valamint hadiszállítással – kapcsolatos ügyeket is. Érdekes megfigyeléseket tett a háború morális – pontosabban amorális – hozadékairól, a békebeli értékrend felborulásáról, a harctéri mentalitás polgári életbe történő behatolásáról, valamint a kettős beszéd természetéről.

Az „egymásra torlódo események” olvasása során nem véletlenül fedezhetünk fel vissza-visszatérő motívumokat. Olyan motívumokat, amelyek nemcsak ezt a végzetes időszakot jellemezték, hanem egyúttal a naplóíró személyiségére, világlátására is rámutattak. A naplóbejegyzések szerint Ágoston Péter az első pillanattól kezdve felelőtlenségnek tartotta a háborús készülődéseket – megsejtven egyúttal, hogy a Szerbia elleni háború könnyen eszkalálódhat világháborúvá –, miként tartott a szövetséges Németország szorító ölelésétől is.

„A király hadat üzent Szerbiának s egyidejűleg manifesztumot bocsátott ki: »Mindent meg gondoltam, mindent megfontoltam.« Meggondolta, hogy e háború üzenése az egész világ vagy legalább Európa békéjének feldúlását jelenti. Meggondolta, hogy e háború következtében milliók fognak elpusztulni. Meggondolta, hogy százezer özvegy és százezernyi árva fogja siratni kenyérkereső nevelőjét. Megfontolta, hogy naponkint milliókat költson az ország és milliókra menő károkat szenvedjen. Meggondolta, hogy mindez azért van, mert az ország pusztulás és siralom völgyévé lesz mind az a terület, melyen a háború fúriái végig fognak söpörni. Meggondolta, hogy a mai kultúra magasságát már nem bírja el az emberiség, és ezért álljon meg a kultúrmunka, szűnjön meg áldást osztani a termelő, legyen e helyütt öldöklés. Szűnjön meg a világ és szűnjön meg az ország. Legyen Európa egy nagy Németország. Nem! Nem gondolták meg és nem fontolták meg azok, akik egy 84 éves embernek azt ajánlották, hogy ő indítsa meg a pusztulást. Nem fontolták meg azok, kiknek kötelessége lett volna pótolni egy elaggott embernek áttekintését. Nem gondolták meg és vést hoztak az agg uralkodó és a monarchia fejére. Ki fogja őket ezért felelőssé tenni? Az uralkodó nem, mert erre már nem lesz ereje, mások nem, mert ők az agg uralkodó felelőtlensége mögé bújtak. De mégis lehet, hogy lesz valaki, aki pótolni fogja a bosszúálló angyal: a forradalom.”⁸

⁷ Ágoston: Napló/PTI. 1917. július 3-i bejegyzés.

⁸ Ágoston: Napló/MTA. 1914. július 28-i bejegyzés.

Érdekes párhuzamnak tűnik, hogy a felelőtlen hadüzenetről és annak beláthatatlan következményeiről Somló Bódog, a korábbi nagyváradi jogakadémiai tanártárs, a világháború idején azonban már a kolozsvári egyetem jogbölcselet- professzora, Ágoston Péterhez hasonló gondolatot örökített meg naplójában: „Hogy az ilyen korhadtna monarchia minék játszik nagyhatalmasdit!”⁹

A világháború kataklizmátja Ágoston Péter szilárd meggyőződése szerint nemcsak milliók halálát és nyomorát, hanem a kultúra megszűnését is eredményezi, hovatovább a forradalmat is előidézi. Jóllehet a naplóíró – különösen az 1917. évi februári oroszországi forradalom győzelmét követően – bizonyos volt a forradalom bekövetkeztében, még 1917. áprilisában is úgy vélte, hogy nem tapasztalható forradalmi hangulat, csak békevágy, Magyarország.¹⁰

A naplóíró nem osztotta azok optimizmusát, akik a kultúra megtermékenyülését várták a háborútól, vagy a háborút a civilizált és a barbár népek élet-halál harcának igyekeztek beállítani. Miként is fogalmazott a katonaoorvosként szolgálatot teljesítő író Csáth Géza – polgári nevén Brenner József – 1914. augusztus 8-án a szerbiai frontról a feleségéhez írott levelében? A háborúban „a mi részünkről hiányzik minden önző szándék, mi csak a butaság, a telhetetlenség, a hatalmaskodás, az önzés, a barbarizmus ellen harcolunk”.¹¹ A barbár és a civilizált nemzetek mesterkélt szembeállítását tükrözte Csáth Géza 1914. október 29-i naplófeljegyzése is, amelyben a barbár népek közé sorolta a kapzsi és önző angolokat, a bosszúéhes franciákat, az orgyilkos szerbeket, valamint a fanatikus orosz intelligenciát.¹² Az önkéntesként bevonuló író-esztéta Balázs Béla szintén a kultúrák zavaros konfliktusaként kísérelte meg értelmezni a kipattanó világháborút: „Ez a háború »fél-Ázsia« támadása Európa ellen. A »fél-Ázsia« szövetsége a leueurópaibb kultúrával, a franciával, és a germánság szövetsége az egész Ázsia kultúrájával (Japán és Kína) a fél-Ázsia (Oroszország) és a Balkán ellen. De a francia szövetség teljesen perverz, és fel kell bomlania, mert csak szentimentális okai vannak.”¹³ E saját korában divatos, bár vállalatlan nézetekkel szemben Ágoston Péter egészen másként fogalmazott naplóbejegyzésében. „Vége, isten veled emberi fejlődés, mi a kultúrátlanságba süllyedők búcsúznak tőled.” De hiszen nem is volt kultúra, mert ha lett volna, akkor a nemzetek nem indítottak volna ilyen könnyen háborút. „Csak néhány ember volt Európában kultúrált, de ezeknek sehol sem volt és nincs befolyása. [...] A nagy tömeg és az állam vezetői nem voltak kultúráltak, mert kultúrátlannak csak kultúrátlannak vezetői lehettek.”¹⁴

⁹ Somló Bódog naplója. OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 3038. 1914. szeptember 15-i bejegyzés.

¹⁰ Ágoston: Napló/PTI. 1917. április 7-i bejegyzés.

¹¹ Tábori postai levelezőlap dr. Brenner Józsefné Jónás Olgának. 1914. augusztus 7. In Csáth Géza: *Emlékirataim a nagy évről. Háborús visszaemlékezések és levelek*. Az írásokat, fotókat közreadta és az előszót írta: Dér Zoltán. Szeged, Lazi, 2005. 127.

¹² Csáth Géza: *Fej a pohárban. Napló és levelek 1914–1916*. Sajtó alá rendezte Dér Zoltán és Szajbély Mihály. Budapest, Magvető, 1997. 42.

¹³ Balázs Béla: *Napló 1914–1922*. Válogatta, szerkesztette és a szöveget gondozta, a jegyzeteket készítette: Fábri Anna. Budapest, Magvető, 1982. Második kötet. 7. 1914. augusztus 7-i bejegyzés.

¹⁴ Ágoston: Napló/MTA. 1914. augusztus 10-i bejegyzés.

Mások is megfogalmazták ekkoriban – a belső nyilvánosságot jelentő – naplók számára a háborúval szembeni kételyeiket. S hogy a lehetséges további párhuzam kedvéért ismételtén Somló Bódog naplófeljegyzéseit idézzük: „A mai kultúrember szükségképpen háborúellenes. Azt hiszem, a többi mind csak csinálmány. Lelke mélyén elleneznie kell.”¹⁵

Háborúellenes nézetei ugyanakkor szembe is állították Ágoston Pétert a szociáldemokrácia többségének háborút ekkoriban támogató álláspontjával.¹⁶ A szociáldemokraták szemére is vetette, hogy jóllehet a nemzetköziséget vallják, mégis támogatják a háborút, mert azt védelmi háborúnak tartják. „Chiméra az a nemzetköziség és a németeket a munkásság nagy közösségéből ki kell rekeszteni. Nekik több a császár parancsa, mint eszméik.”¹⁷

Ágoston Péter korán felfigyelt arra a beszélgetőpartnerei részéről tapasztalt kettősségre is, hogy amíg hangosan és a nyilvánosság előtt dicsérik a háborút, addig négy szemközt már a háború ellen foglalnak állást. Ezt akként kommentálta, miszerint ily módon lappang az emberek igazi meggyőződése, hogy aztán meglepetésszerűen törjön ki. „Hogy ez a kitörés mit hozhat, azt senki sem tudja, de súgva már beszélnek egy forradalom borzalmairól.”¹⁸ A jól érzékelhető zavarodottságot jelezte az a megjegyzése is, hogy amíg az egyik nap valaki háborúpárti álláspontot képvisel, addig másnapra már békepártivá válik, de „sokan negyedóránként váltogatják nézetüket”.¹⁹ Miként az a feljegyzés is sokat sejtet, hogy míg ma az emberek a háborúért lelkesednek, addig holnap talán már a forradalomért fognak lelkesedni.²⁰

A fokozódó békevágyról 1914 késő őszétől egyre több bejegyzést olvashatunk Ágoston Péter naplójában. A katonák és civilek egyaránt békéért sóhajtanak, ám „ennek biztató napja nem akar megjelenni.”²¹ S egy további, némiképp leegyszerűsítő és általánosító észrevétel: „bárhova kerül az ember, a keresztény lakosság mindenütt háborúellenes. Csak a zsidók lelkesednek szóval érte.”²²

Ágoston Péter elborzadva érzékelte, hogy a háború kiteljesedése a morális értékrendet is alapjaiban rengette meg. Nemcsak a hadifoglyokkal és civilekkel szembeni kegyetlenségekről érkező híreket jegyezte fel, hanem a szűkebb környezetében tapasztalható morális torzulásokat is megörökítette. A zsákmányszellem burjánzását szintén a háborús erkölcs beszüremkedésével magyarázta. „A harci erkölcsök már a civilek közt is terjednek. Értetlenül nézem a körülöttem történőket. Értetlenül bámulom, hogy az emberek mindent csak a maguk haszna szempontjából néznek, hogy a rablás is erény. Értetlenül állunk ketten ebben a világfelfordulásban, a feleségem és én: a világ idegenjei vagyunk.”²³

¹⁵ Somló Bódog naplója. OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 3038. 1914. szeptember 15-i bejegyzés.

¹⁶ A hazai szociáldemokrácia első világháború alatti politikájához lásd Kende János: Az első világháború és a forradalmak ideje. In Varga Lajos (szerk.): *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Budapest, Napvilág, 1999. 111–119

¹⁷ Ágoston: Napló/MTA. 1914. augusztus 15-i bejegyzés.

¹⁸ Ágoston: Napló/MTA. 1914. augusztus 1-i, valamint augusztus 24-i bejegyzés.

¹⁹ Ágoston: Napló/MTA. 1914. augusztus 3-i bejegyzés.

²⁰ Ágoston: Napló/MTA. 1914. augusztus 20-i bejegyzés.

²¹ Ágoston: Napló/MTA. 1914. november 11-i bejegyzés.

²² Ágoston: Napló/MTA. 1916. június 12-i bejegyzés.

²³ Ágoston: Napló/MTA. 1914. november 7-i bejegyzés.

Ágoston Péter háborúellenes felfogását ismerve ellentmondásnak tűnhet, hogy – noha a behívóparancsot elkerülhette volna – önkéntesnek állt be. Érelődő elhatározását egyik 1914. augusztusi bejegyzése vetítette előre. „Úgy érzem, hogy nekem is el kell mennem, mert ilyenkor azoknak, akik egy tömeg felett állnak, kell, hogy ezt arra használják, hogy utat mutassanak.” Fél évvel később, 1915 januárjában egyenesen úgy fogalmazott, hogy amikor emberek tízezrei áldozzák fel az életüket azért az országért, amelytől semmit sem kaptak, akkor a szerencsésebbek sem vonhatják ki magukat.²⁴ Ugyanakkor az sem árt – folytatta e gondolatmenetet –, ha az emberek látják, hogy „szocialista önkéntes is van”, és azt is észreveszik, hogy a tömegért rajongók a tömegben akkor is ott vannak, amikor az életük forog veszélyben.²⁵ Azaz bevonulási szándékát szociális, morális és világnézeti okokra vezette vissza. Az akkoriban 41 éves Ágoston Péter Nagyváradon kapott alapkiképzést, ám utóbb leszerelték, és visszatért a civil életbe. Két esztendővel később, 1917 áprilisában egyenesen azt kérvényezte, hogy kimehessen a harctérre. A naplója számára feltett „miért?” kérdésre rögvest meg is adta a választ. „Miért? Mert a kérdések, úgy látszik, csak ott érlelődnek meg nálunk és nem az ország belsejében. Úgy látszik, [...] a népeknek kell a békét megcsinálni. S én azt hiszem, hogy ez a nép kint [van] a harctereken. A néppel akarok együtt szenvedni, amely szenvedett s szenved ebben a nyomorúságban s örömeiben, ha elkövetkezik.”²⁶

Ágoston Péter – erről a korábbiakban is szó esett – egy cseppet sem rajongott a szövetséges németekért. Harcmódorukat, miként Louvain/Löwen értelmetlen bombázását, illetve Belgium kíméletlen megsarcolását elítélte, expanziós törekvéseikkel – amint azt a Friedrich Naumann „Mitteleuropa”-tervezete körül 1916-ban kipattanó vitában nyomatékosította – nem értett egyet, miként értetlenül fogadta a környezetében is tapasztalható kritikátlan „németimádatot” is. Meggyőződése szerint a vilmosi Németországgal egyre szorosabbá váló katonai, politikai és gazdasági kapcsolatok csak kárára lehetnek a magyarságnak. Nézeteit publicisztikaiban, valamint a Társadalomtudományi Társaság Közép-Európáról tartott ankétján fejtette ki.²⁷ Véleményét utóbb *A mi útjaink. Magyarország jövője* címen megjelenő könyvében összegezte. Kötetében a németek által szorgalmazott és további konfliktusok előidézőjének tekintett Közép-Európa-koncepció helyett saját elgondolása, a nemzetek egyenlőségének elvén felépülő államalakulat, az „Európai Egyesült Nemzetek” mellett érvelt.²⁸ Egykorú naplófeljegyzése szerint bár könyve szépen fogyott, „a lapok nem beszélnek róla, mert úgy látszik a kormánynak nem kedves olyan könyv, amely Németország ellen irányul. Annál kevésbé, mert az ottani centralizmust erősen bírálom.”²⁹

A Közép-Európa-vitához kapcsolódó könyv mellett Ágoston Péter egy másik kötet is írt a világháborús évek alatt: 1917-ben heves érzelmeket és nagy visszhangot kiváltó

²⁴ Ágoston: Napló/PTI. 1915. január 22-i bejegyzés.

²⁵ Ágoston: Napló/PTI. 1915. január 23-i bejegyzés.

²⁶ Ágoston: Napló/PTI. 1917. április 12-i bejegyzés.

²⁷ Ágoston: Napló, 1916. március 23-i bejegyzés.

²⁸ Ágoston Péter: *A mi útjaink. Magyarország jövője*. Nagyvárad, Nagyvárad Társadalomtudományi Társaság Kiadása, 1916. 143–171.

²⁹ Ágoston: Napló/MTA. 1916. június 16-i bejegyzés.

monográfiát jelentetett meg a zsidókérdésről, *A zsidók útja* címmel. „Könyvemben – miként naplója számára fogalmazott – a zsidókérdés megoldását keresem. A megoldások közt a megkeresztelkedés, a felekezeten kívülállás, az összes foglalkozásokban való eloszlás, az önálló ország alapítása is szerepel.”³⁰ Naplója adhat választ arra a kérdésre is, vajon mi motiválhatta a szerzőt a világháború harmadik esztendejében könyve megírásakor. A csalódottság és az elmagányosodás az elhatározásban szerepet játszhatott, miként ezt egy 1914. késő nyári kifakadása is igazolhatja: „ebben a háborús hangulatban a zsidók vezetnek, akiket azért helyeztem a keresztény felebarátaim elé, mert a modern eszmékben barátaim, elvtársaim láttam bennük. Későre csalódás ért. Én, aki katolikus alapokból fenntartott iskolában vagyok szabadkőműves és szocialista, én most épen olyan távol állok ezektől, mint a mennyire a katolikusoktól állottam. Ez nagy tragikum, mert végül is egészen egyedül maradtam, holott azt hittem a zsidók velem lesznek.”³¹ Ágoston Péter többször is lejegyezte naplójában általánosításokon alapuló sommás véleményét, hogy a zsidók a sorsfordító időkben elzárkóznak a magyar társadalomtól, miközben a németek felé orientálódnak. A naplófeljegyzések gyakorta foglalkoztak továbbá a katonai szolgálat alól felmentettekkel, az irodai szolgálatra beosztottakkal, valamint a hadiszállítások körüli visszaélések elkövetőivel is. Tapasztalata szerint viszont nemcsak a zsidók, hanem a nem zsidók is felmentették magukat a katonai szolgálat alól, miként az üzérkedők között is legalább akkora a zsidók aránya, mint a nem zsidók aránya.³² E naplófeljegyzésekkel összefüggésben szükséges megjegyeznünk, hogy a világháború évei alatt a vélt vagy valós visszasságok miatt fokozatosan növekedett Magyarországon a társadalmi és politikai élet egyes szegmenseiben az antiszemitizmus.³³ Miközben Ágoston Péter észrevételei sem voltak minden esetben mentesek az általánosításoktól, az önmagát a zsidóság barátjának tartó szerző több-kevesebb sikerrel arra törekedett, hogy elhatárolódjon a korabeli megítélés szerinti antiszemita nézetektől.³⁴

Ágoston Péter az utolsó világháborús naplóbejegyzéseket 1918. október első napjaiban, az olaszországi – piavei – front fedezékében vetette papírra. A németek nyugati fronton 1918 augusztusában elszenvedett „reparálhatatlan” vereségei dacára ekkor úgy vélte, hogy a háború akár még hónapokig is elhúzódhat.³⁵ Pedig már csak rövid hetek voltak hátra a fegyverszünetig és a forradalomig, ami nemcsak az ország, hanem Ágoston Péter életében is sordöntő változásokat idézett elő.

³⁰ Ágoston: Napló/PTI. 1917. március 12-i bejegyzés.

³¹ Ágoston: Napló/MTI. 1914. augusztus 29-i bejegyzés.

³² Ágoston: Napló/PTI. 1915. július 7-i bejegyzés.

³³ Ennek részleteit lásd Bihari Péter: *Lövészárok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború idején Magyarországon*. Budapest, Napvilág, 2008

³⁴ Ágoston Péter zsidókérdésről vallott felfogásának értelmezését és értékelését lásd Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2001. 478–482; valamint Ormos (2011): i. m. 110–117.

³⁵ Ágoston: Napló/PTI. 1918. augusztus 25-i, valamint 1918. október 2-i bejegyzés.

Irodalomjegyzék

- Ágoston Péter: *A mi útjaink. Magyarország jövője*. Nagyvárad, Nagyvárad Társadalomtudományi Társaság, 1916.
- Balázs Béla: *Napló 1914–1922*. Második kötet. Válogatta, szerkesztette és a szöveget gondozta, a jegyzeteket készítette: Fábri Anna. Budapest, Magvető, 1982.
- Bihari Péter: *Lövészárók a hátországban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború idején Magyarországon*. Budapest, Napvilág, 2008.
- Csáth Géza: *Emlékirataim a nagy évről. Háborús visszaemlékezések és levelek*. Az írásokat, fotókat közreadta és az előszót írta: Dér Zoltán. Szeged, Lazi, 2005.
- Csáth Géza: *Fej a pohárban. Napló és levelek 1914–1916*. Sajtó alá rendezte Dér Zoltán és Szajbély Mihály. Budapest, Magvető, 1997.
- Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2001.
- Kende János: Az első világháború és a forradalmak ideje. In Varga Lajos (szerk.): *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Budapest, Napvilág, 1999. 111–119.
- Kupán Árpád: Változatos életpálya a viharos változások korában. Ágoston Péter élete 1–2. *Várad*, 6. (2007), 9–10. Online: http://epa.oszk.hu/00100/00181/00035/tarsadalom_01_kupan.htm, http://epa.oszk.hu/00100/00181/00036/tarsadalom_03_kupan.htm
- Ormos Mária: *A katedrától a halálsorig. Ágoston Péter 1874–1925*. Budapest, Napvilág, 2011.
- Takács Péter: „Most már nincs magánjog, nincs közjog, szüntessék be az előadásokat”. Szladits Károly tanúvallomása a népbiztosok perében (1920). *Jogtörténeti Szemle*, 20. (2018), 3–4. 97–104.